

Edyta Manasterska-Wiącek
UMCS, Lublin

DO JAKICH ŚWIATÓW ZAPRASZAJĄ DZIECI KOŁYSANKI POLSKIE I ROSYJSKIE

Sen to „stan fizjologiczny, umożliwiający organizmowi wypoczynek i odbudowę sprawności roboczej wszystkich narządów, polegający na obniżeniu wrażliwości na bodźce, zniesieniu aktywności ruchowej, zwolnieniu czynności serca, oddychania i innych funkcji fizjologicznych oraz czasowym zaniku przytomności”. Ale sen to również „to, co się śni śpiącemu, obraz widziany w czasie spania, marzenie sennie”¹.

W taki wyjątkowy stan wprowadzamy się zwykle z zadowoleniem, oczekując regeneracji sił z jednej strony, z drugiej zaś widząc, że zanurzymy się w nieznanie często światy. Kiedy wychowujemy dzieci, mamy wyjątkową możliwość uczestniczenia w tym procesie, stanowiąc stroną „monologu w formie pozornego dialogu”, nawiązując specyficzny rodzaj rozmowy między osobą usypiającą a usypianą². Matka bowiem, jak pisze Jerzy Cieślukowski, przemawiając do niemowlęcia, nie oczekuje odpowiedzi. Pozorny dialog matki z dzieckiem, będący jedną z pierwszych form nawiązania kontaktu z dzieckiem, jest w zasadzie monologiem wspartym faktem istnienia milczącego partnera. Dopiero starsze dziecko jednocześnie słyszy i rozumie to, co mu się śpiewa³.

W uspieniu dziecka na całym świecie pomagają rodzicom kołysanki. Te krótkie, często bardzo proste wytwory folkloru ludowego, zyskują czasami formę wyższą — osiągają rangę utworów literackich.

Etymologia tego najdawniejszego w folklorze wszystkich kultur gatunku jest następująca: kołysać (kołychać) — znane na Rusi jako *kołychat'sia* — „chwiać się”, u Czechów *kolisati* to „kolebać”, *kołyska* to „kolebka,

¹ *Słownik języka polskiego*. Red. M. Szymczak. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1989.

² A. Jeziorkowska-Polakowska: *Pieśni zakłète w dwa języki. O kołysankach polskich, żydowskich i polsko-żydowskich (1864–1939)*. Lublin: Wydawnictwo KUL 2010, s. 21.

³ J. Cieślukowski: *Wielka zabawa: folklor dziecięcy, wyobrażenia dziecka, wiersze dla dzieci*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1985, s. 74.

która służy wyłącznie niemowlęciu; wywodzi się od «koła»⁴. Znajdujemy i takie wyjaśnienie:

[...] с обряда положения в „кабай” („колыбель”) младенец переходит в статус „кабай бала” (букв.: „колыбельный ребенок”). От этого названия и идет колыбельная песня. Укачивая ребенка в колыбели или на руках, мать, нянька или бабушка, напевая, усыпляют его⁵.

Anna Jeziorkowska-Polakowska zaznacza, że „usypianie dziecka śpiewem i kołysaniem (czyli lulaniem) [...] kieruje myśl na pierwotne postawy człowieka — matki od zawsze usypiały swoje dzieci, kołysząc je i posługując się podobną lallacją”⁶.

Skoro, jak pisze Cieślowski, historia kołysanki jest tak dawna, jak dzieje człowieka i jego rodziny⁷, interesujące jest, jakie światy otwierają przed dzieckiem te utwory w różnych kulturach, do czego je zapraszają, jakie barwy snu roztańczają przed usypianym dzieckiem. Odpowiedzi na te pytania poszukiwać będziemy, porównując polskie i rosyjskie kołysanki (po 62 utwory w obu kulturach) w sposób gradacyjny — zgodny z wchodzeniem w fazę snu. Sprawdźmy zatem, co dziecko pozostawia „na tym świecie”, co oferuje mu „wejście do snu”, kogo tam spotka, dla czego warto zasnąć.

Przed snem...

Mama zachęcająca dziecko kołysanką do snu ma pomocników. Utwory te przywołują bowiem liczne zwierzątka, postaci z bajek bliskie dziecku, takie, które lubi i których się nie boi. Wykorzystywany jest tu oczywisty dla natury dziecka mechanizm naśladownictwa⁸ — jeśli pójdą spać przyjaciele dziecka, może zechce zasnąć i ono.

Dziecku w kołysance polskiej pomagają zasnąć:

Zwierzęta czworonożne:

Jak się kotki rozigrały, to dziecinę kołysały (6a)

Mruczek śpi i zasnął miś (39a)

⁴ <<http://www.etymologia.org/wiki/Słownik+etymologiczny/>> (12.08.2011).

⁵ <http://e-lib.gasu.ru/eposobia/alt/R_2_2.html> (12.08.2011).

⁶ A. Jeziorkowska-Polakowska: *Pieśni zakłete w dwa języki...*, s. 14.

⁷ J. Cieślowski: *Wielka zabawa...*, s. 74.

⁸ O naśladownictwie zob. E. Manasterska-Wiącek: *Polska poezja dla dzieci w przekładach na język rosyjski. Na podstawie wierszy Juliana Tuwima i Jana Brzechwy*. Lublin: Wydawnictwo UMCS 2009.

Burek cały włożył pod koc (39a)
Gliniany konik wszedł za wazonik, by się spokojnie zdrzemnąć do świtu (17a)
Zasnął w studni siwy koń (39a)
Śpią w swej norce myszki dwie (39a)
Śpi pod miotłą mysz (42a)
Bo już myszki także śpią, o kawałku sera śnią (28a)
Śpią już pieski, ptaszki, koty (28a)
Śpi pod cisem lis (42a)
Zasnął z lochą dzik (42a)
I królik biały kwiatów nie depcze (17a)
I śpi bury miś (16a)
W sen twardy zapadł miś (19a)
Jeż [...] pod jabłonką śpi (52a)
Śpijcie, zwierzęta łagodne (173)

Ptaki:

Dawno już ucichł złoty kogucik (17a)
Bekas śpi i kszyc (42a)
Śpią już pieski, ptaszki, koty (28a)

Owady:

Mały świerszczyk zasnął w kominie (9a)

Symbole dnia i nocy:

Księżyc ziewa i za chwilę zaśnie (2a)
Jak słońko szło spać (56a)
Śpią już gwiazdy, księżyc śpi (28a)
Gwiazdy miastom dają znak, że dzieci muszą spać (2a)
Chodzi sen na palcach (3a)
Sen przyszedł i patrzy już z kątką (5a)
Sen zmorzył mą laleczkę (8a)
I księżyc uśnie jasno (19a)
Dzień poszedł spać na dno mórz (20a)
Chodził Senek i Drzemota [...] gdzie będziemy nocowali (6a)

Inne dzieci i mama:

Wszystkie dzieci, nawet złe, pogrążone są we śnie (2a)
Cicho, bo tam śpi Dorotka (47a)
Śpi Jagusia, nic nie słyszy (46a)
Wszystkie dzieci już śpią (21a)
Młodszy braciszek dawno już śpi (175)
Do swej poduszki i ty się przytul (17a)
Ja cię będę kołysała, a ty oczka zmrucz (14a)

Mama zaś będzie tu śpiewać piosnki do snu (21a)
Piosenka cię otuli (5a)

Kołysanki i bajki:

Otulą cię moje piosenki (5a)
Utuli cię me kołysanie (5a)
Już śpią wszystkie bajki (16a)
Wraz z tobą ta bajeczka pójdzie w czarów kraj (20a)
Już śpią wszystkie bajki (16a)
Śpią małe krasnoludki, Jaś i Małgosia śpi (19a)

Przyroda:

Szumi woda, sny szczęśliwe do kolebki przygoni (52a)
Ogromna Wisła pod niebo wyszła, z gwiazdami szepcze (17a)
Ziemia do snu ukołysze cię jak hamak (58a)

Elementy nadprzyrodzone:

Dziecię Aniolka widzieć by pragnęło; czeka i czeka, nareszcie usnęło (40a)

Przedmioty:

Snów pełna poduszczecka, tylko oczka zmruż (20a)

Kołysanki rosyjskie:

Zwierzęta czworonożne:

Спят соседские коты (11)
И котинки сон да дрему собирали (50)
Кошка на перинке спит уже давно (15)
И котенок рядом с кошкой спит за печкою в лукошке (9)
Приди, котик, ночевать (50)
Котик sereneкий [...] Ваню качал (50)
Спит сынок медведицы, спят медведи маленькие [...], средние (1)
И медведя усыпил (10)
Спит в берлоге мишка (39)
Спят твои соседи, белые медведи (18)
Спят, спят мышата (17)
Мышка за печкою спит (31)
Серый козленок, песик лохматый, котик усатый, ежик иглун, зайка-скакун,
— к нам приходите, сон приводите (2)
Встаньте, зверюшки, ближе к подушке,
лапки рядом, хвостик с хвостом (2)

У Алешиных ворот зайки водят хоровод [...]
Засыпай скорошенько (6)
Спит корова, спит бычок (9)
Спят в конюшне кони (15)
Начал пес дремать (15)
Спят ежата, медвежата (17)
Спит зайчонок и маргышка (39)
Зайки травку едят, детям спать велят (57)
Накормили львицы львят, прислонясь к дубам, заснули (45)
(Спи) как в берлогах, норах, звездах звери, легшие на роздых (45)
Спят моржи в домах из синих льдин (18)

Ptaki:

Дремлют птички (46)
Спят большие птицы среди лиан
Спи, мой мальчик, птицы спят (45)
Вот присела на ворота говорливая сорока:
кра- кра- кра- кра-, маленькому спать пора (5)
У окна голуби взглянули: гули- гули- гули- гули-,
Надо маленькому спать (5)
Стали гули гулевать (61)
И воронята послушные спят (33)
Спят на ветках снегири (35)
Спят в озерах утки (35)
В няньки я к себе взяла ветра, солнце и орла (51)
Мать журавлика целует: «поскорее засыпай» (8)

Ryby:

Рыбки уснули в пруду (31)
Дремлют рыбы под водой (45)
Сом усастый пусть уснет (36)
Почивает сом седой (45)
Спят сомы и окуньки (9)
Пусть рачок совсем малюсенький в мягком иле прикорнет (36)

Owady:

Пчелки затихли в саду (31)
Спит кузнечик — не кует (36)
Спи, как жучки в кустах травы (45)
В огороде спит жучок (9)

Symbole dnia i nocy:

Ночь укрылась черным пледом (7)
Солнце скрылось под водой (44)

Солнце спать ушло за океан (18)
 В тучу солнышко ушло (35)
 Небо спит, солнце спит и луна зевает (39)
 Лунный луник — озорник [...] шепчет песенку на ушко (9)
 И к тебе приходит сон и, зевая шепчет он (10)
 Спят на небе облака, золоченые бока (35)
 Когда зимний вечер уснет тихим сном (41)
 Сидит дрема, сама дремлет (56)
 Крадется дрема, он разносит сны по дому (9)
 Спит мой бука (11)

Przyroda:

Спит цветок душистой таволги (36)
 (Дремлют) цветы (46)
 Спят деревья (10)
 Спит осока у реки (9)
 Спят кусты (10)
 Спит озорной ветерок до утра (59)
 Тополь высокий [...] сонно стоит посередке двора (59)
 Тишь проплывает над спящей рекою (59)
 На лужайке спит трава, на деревьях спит листва (9)

Dzieci i dorośli:

А откуда детвора спит в кроватках до утра (9)
 (спят) ребята (17)
 Крепким сном мои мальчики спят (30)
 Дети спят (30)
 В своих кроватках детки заснули красным сном (42)
 Спят отчаянные парни (30)
 И к тебе пришел малыш (9)
 Только ты один не спишь (9)
 Носики-курносики сопят (30)
 Должны все люди ночью спать (29)
 Глазкам спать давно пора (48)
 Дяди спят, тети спят (39)
 Спят мои Титовы и Гагарины (30)
 Всем живущим в долинах, в горах, под землею и в море спать пора (34)
 Все, что дышит на земле, сладко спит в полночной мгле (46)
 Все уснули до рассвета (17)

Zabawki i inne przedmioty:

Спят игрушки крепким сном (11)
 Куклы уснули (20)
 Спят уж игрушки давно под диваном (24)
 Спят усталые игрушки (29)

Сразу кукол убаюкал (10)
 И карандаши (уснули)(20)
 Книжки спят (29)
 В доме все стихло давно
 Все уснуло до зари (35)
 Все до утра затихает кругом (20)
 И все поделки твои (спят) (24)

Bajki:

Даже сказка спать ложится (29)

Podsumujmy powyższe przykłady: aby zachęcić dziecko do snu, zarówno kołysanki polskie, jak i rosyjskie, najczęściej powołują się na sen zwierząt. W kołysankach rosyjskich najczęściej przywoływany jest kot. Według starodawnych wierzeń kot jest związany z

[...] потусторонним миром, с миром снов и видений. По славянской мифологии, [кот] сотворен из рукавицы Девы Марии, „носит сон в рукаве”, бережет малых деток и гонит прочь нечисть. Именно поэтому так много колыбельных песен о котах⁹.

I rzeczywiście — zebrany materiał potwierdza tę częstotliwość. Zaraz po nim występuje miś, kilkukrotnie pojawiający się i w kołysankach polskich¹⁰. Zarejestrowane jednostki świadczą o większym urozmaiceniu odwołań do innych zwierząt w kołysankach rosyjskich. Tu też znacznie częściej przywołuje się ptaki, ryby i owady, co może świadczyć o wychowaniu dzieci w większej bliskości do świata zwierząt w kulturze rosyjskiej niż polskiej¹¹. Kołysanki w obu kulturach, by zachęcić dziecko do snu, przywołują i kategorie nienamacalne — dzień i noc, które, upersonifikowane, ziewają, śpią, dają znaki, chodzą na palcach — w kołysankach polskich, czy okrywają się, chowają, i również śpią i ziewają — w kołysankach rosyjskich. Co ciekawe, w kołysankach polskich występują odwołania do świata ludzi tylko w postaci dzieci i jedynie w dwóch przypadkach — do „dorosłej” mamy, w rosyjskich — są do odwołania również do innych dorosłych (ale z kolei

⁹ <<http://festival.1september.ru/articles/410785/>> (31.07.2011).

¹⁰ W kulturze rosyjskiej również miś Miszka był, jak pamiętamy, maskotką Igrzysk Olimpijskich w 1980 r.

¹¹ Wspomnieć tu można i o Żar-Pticy, która występuje w kulturze polskiej pod nazwami Ognisty Ptak czy Cud-Żar-Ptak. Żar-Ptica to znany z baśni rosyjskich ptak o szczególnej magicznej mocy i piórach płonących żywym ogniem (przywoływany i w kołysankach rosyjskich oraz w polskiej „Uśnijże mi, uśnij [...], zerwą się Żar-ptaki spłoszone tętentem, polecą za morze z krzykiem i lamentem... Żar-ptaki, Żar-ptaki, lamentujcie ciszej”). W Polsce Żar-Ptica znana jest z tłumaczeń baśni rosyjskich.

— bez odwołania do mamy), którzy stanowią niezaprzeczalny wzorzec do naśladowania. Pojawiają się zatem nawet kosmonauci Gierman S. Titow i Jurij Gagarin. Te wzorce osobowe, które w kulturze Rosji przez wieki miały większe znaczenie niż w Polsce, odzwierciedlają także teksty kołysanek. Inną różnicą jest przywoływanie snu samych kołysanek, bajek i piosenek w kołysankach polskich, czego brak w tekstach rosyjskich.

W tym miejscu warto się zatrzymać nad bohaterami — symbolami snu w obu kulturach. W kołysankach polskich pojawiają się takie stwory (obrazowane zresztą przez niektórych ilustratorów), jak Senek/Sen i Drzemota¹². Trudno jest odnaleźć opis tych postaci ukazywanych w naszej wyobraźni głównie poprzez znaczenia konotacyjne. Zupełnie inaczej jest w historii kołysanki rosyjskiej. Tu również występuje postać Дремы¹³, który jednak ma swój opis:

[...] вечерний или ночной дух в образе доброй старушки с мягкими, ласковыми руками или же в обличье маленького человечка с тихим убаюкивающим голосом. В сумерках Дрема бродит под окнами, а когда темень сгущается, то просачивается сквозь щели или проскальзывает в дверь. Дрема приходит к детям, закрывает им глаза, поправляет одеяло, гладит по волосам; со взрослыми этот дух не так нежен и порою навеивает кошмары¹⁴.

Kołysanki rosyjskie przywołują też postać Буки. I w tym przypadku możemy się o niej dowiedzieć czegoś więcej:

Бука (страшилище) (по-сербски: рев, мычание) — под этим названием в народных повериях понимается какое-то ночное страшилище, подобное римскому гандукусу или ламии. Букой престолюдины пугают детей (*не ходи, бука съест*), чтобы они не выходили ночью из избы, вероятно, остерегая их этим от ушибов и повреждений, могущих произойти в темноте. Народная фантазия, олицетворяя буку, изображает его с огромным открытым ртом и с предлинным языком, которым хватает детей и, бросив в глотку, пожирает их. Бука, по поверию, ходит только ночью, около дворов и домов, и уносит попадающихся ему детей, что и приравняет русскую буку к римской ламии¹⁵.

W kulturze polskiej Buka kojarzy się raczej z fioletowym fikcyjnym stworzeniem znanym z *Doliny Muminków* autorstwa Tove Jansson. Buka przynosi chłód i wzbudza powszechny strach, przyciąga ją/jego (występuje w dwu rodzajach) jednak światło i ciepło domu. Jego/jej postać nie przy-

¹² Kołysanki: Teofil Lenartowicz *Chodził Senek i Drzemota*, Leopold Staff *Szaruga*, Janina Porazińska *Dorotka*.

¹³ O duszkach domowych, krasnoludkach w ludowych wierzeniach, baśniach, adaptacjach zob. J. Cieślowski: *Wielka zabawa...*, s. 303–314.

¹⁴ <<http://www.rusizn.ru/pred100.html>> (14.08.2011).

¹⁵ <http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/> (12.08.2011).

woływana jest w tekstach analizowanych kołysanek polskich. W jednej z kołysanek rosyjskich pojawia się też Вилли Винки, a Wee Willie Winkie — to z kolei postać „nierosyjska”, stworzona w pierwszej połowie XIX wieku przez szkockiego poetę Williama Millera, popularna na całym świecie jako uosobienie snu.

W utulankach rosyjskich za „wzór zasypiania” stawiany jest też dzieciom świat zabawek i innych przedmiotów, czego nie odnotowujemy w kołysankach polskich. Lalka, książka czy kredka to przedmioty, z którymi dziecko styka się w ciągu dnia, są mu bliskie prawie jak żywe istoty, stąd można stwierdzić, że w analizowanym aspekcie kołysanki rosyjskie są bliższe światu dziecka. Z drugiej strony to być może tylko kompensacja wspomnianego braku w kołysankach rosyjskich odwołania do mamy i taty, który można by uznać za zwiększenie dystansu między rodzicem a dzieckiem. Bilans strat i zysków jest zatem wyrównany.

Przy okazji niniejszej analizy warto jeszcze zwrócić uwagę na jedną istotną kwestię. Otóż w tekstach kołysanek polskich związanych z czasem zasypiania, a więc i modlitwą wieczorną, występują odniesienia do Boga. Jak pisze Alicja Ungeheuer-Gołąb, Jezus, pojawiający się w kołysance ludowej, niby w swego rodzaju modlitwie, jest znakiem ciszy, spokoju, harmonii¹⁶:

A przed spaniem, duszko droga, pacioreczek zmów do Boga [...] za rodziców, za braciszka, za siostrzyczki módl się swe (26a)

Cicho...cicho...patrz, anieli, skroś puchowych chmurek bieli [...]. Zwiewa płatki róż skrzydłem anioł-stróż(27a)

Aniele stróżu, dobranoc, ci! [...] Stróż anioł wsparty o moje łożo, czuwa nade mną, gdy mama śpi! (33a)

Mały Bóg się uśmiechał różowo (58a)

O! jakżeś dobry dla wszystkich, Boże! Nawet o dzieciach pamiętasz Ty! (33a)

Śpij braciszku kochany od Boziuni nam dany [...]. Niech nad jasnym twym czółkiem czuwa Bozia z Aniołkiem (34a)

Śpij lube dziecię, śpij pociecho droga, niech cię w opiece ma Opatrzność Boga (40a)

Niech cię od złego Anioł z nieba broni, niech cię skrzydełkiem osłoni. Dziecię Aniołka widzieć by pragnęło (40a)

Jakaż wielka Boska moc! Spójrzyj, Boże na swe dziecię, daj mi, Panie, dobrą noc! (41a)

Śnij, mój skarbie, mój jedyny, Bozia kocha swe dzieci, Bozia także kocha ciebie, śnij o Bozi, śnij o niebie (22a)

Siwy dziad pod krzyżem klęka, pacierz mówi w głos (23a)

W kołysankach rosyjskich takich odniesień praktycznie nie ma, w analizowanym materiale występują tylko dwa podobne przypadki:

¹⁶ A. Ungeheuer-Gołąb: *Poezja dzieciństwa, czyli droga ku wrażliwości*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej 1999, s. 33.

Вечером к девочке маленькой раз прилетел ангелок (23)
Ангел Хранитель спустился, тихо присел на крышу (54)

Co istotne, mowa tu o aniołach, nie o Bogu. Zaobserwowana różnica wiąże się niewątpliwie z aspektem ideologicznym oraz kulturowo-religijnym. Narzucana przez lata ateizacja znalazła oddźwięk także w tekstach kołysanek rosyjskich.

Czeka noc...

Dziecko zachęcane do snu przez znane z zabaw w ciągu dnia zwierzątka, ptaszki, rybki, przez słońeczko czy nockę ma się udać do krainy, w której czeka na nie wiele przygód, inny świat. Warto przy tej okazji przywołać zjawisko akuzji, oznaczające wewnętrzne przedstawienie wyglądom rzeczy dokonywane dzięki wzrokowo-słuchowemu typowi wyobraźni ludzkiej¹⁷. Termin ten wykorzystywany był wprawdzie przy omawianiu wtórnej wizualności sztuki radiowej, ale przecież i w odbiorze kołysanek działa „oko wewnętrzne”¹⁸ dziecka. Wrażenia słuchowe ewokują bowiem wzrokowe, a materia foniczna kierunkuje wyobraźnię odbiorcy na próbę odtworzenia sfery wizualnej¹⁹. Dziecko musi uruchomić wyobraźnię, aby w pełni uczestniczyć w świecie, do którego zaprasza je śpiewany utwór. Oto jak malują ten świat kołysanki polskie i rosyjskie, jak zachęcają dziecko do zaśnięcia.

Kołysanki polskie:

Przyjdzie słodki sen (16a)
Bo sen może spełnić marzenia twe
W świat baśni powiedzcie ciebie i mnie (16a)
We śnie wszystko jest ciekawsze, we śnie wierzysz, że na zawsze tak szczęśliwie i tak dobrze może być... We śnie wszyscy mogą wrócić, we śnie możesz się nie smucić, we śnie możesz jeszcze piękniej żyć (54a)
To już trzeba tylko spać, płynąć w kolorowym niebie (54a)
Chodził sen na palcach, rozsypuje bajki (3a)
Słuchaj, słuchaj śniegu [...], gwiazdy [...], ziemi [...], chmury [...], mroku [...], nocy myśli — wszystko ci się przyśni (24a)
Noc opowiada zimowe baśnie (29a)

¹⁷ J. Bachura, A. Mucha: *Wtórna wizualność sztuki radiowej. Na przykładzie wybranych słuchowisk dramatycznych*. W: *Kolor w kulturze*. Red. Z. Mocaraska-Tycowa, J. Bielska-Krawczyk. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2010, s. 245.

¹⁸ Więcej na temat akuzji, synestezji zob. J. Bachura, A. Mucha: *Wtórna wizualność sztuki radiowej...*, s. 244–246.

¹⁹ Tamże, s. 245.

Czarna Nocka [...] po ciemku lubi spacerować [...], boi się białego dnia, za ziemię się przed nim chowa (45a)

Czarna Nocka przychodzi i słucha, jak pluskają strumyki, jak tykają budziki i jak wietrzyk łagodnie dmucha (45a)

Kot wyłazi na komin, by się Nocce uklonić. Sowa do niej przychodzi cichutko (45a)

Idzie niebo ciemną nocą, ma w fartuszkach pełno gwiazd. Gwiazdy błyszczą i migocą, aż wyjrzały ptaszki z gniazd. Jak wyjrzały — zobaczyły i nie chciały dalej spać, kaprysiły, grymasiły, żeby im po jednej dać (4a)

...czy ty o tym wiesz, że nocą — północą chodzi złoty jeź? Drzew pilnuje w sadzie, pod jabłonką śpi, a gdy go obudzić, jest okropnie zły! [...] ...czy ty o tym wiesz, że [...] to [...] nie jest żaden jeź? To śliczny królewicz, co dla jakichś kar w jeża zamieniony został przez zły czar (53a)

Noc pochmurna wydeptała mokre dróżki (55a)

Nocka niesie kosz z gwiazdami, porozpina je nad nami (15a)

[...] nocka będzie nam cicho śpiewać i grać (9a)

Jeśli gwiazdkę z nieba chcesz — dostaniesz (2a)

Za chwilę niebo błysnie czarem gwiazd (13a)

Ogromna Wisła pod niebo wyszła, z gwiazdami szepcze (17a)

Chodzi księżyc w lisiej czapie [...], po kałużach nocka człapie, płynie kaczor po olsynie. W niebie sowie oczy świecą, stara wierzba stuka w okno (55a)

Cicho wszędzie, księżyc świeci (15a)

Bajka ci się przyśni, przyjdą z za morza junakowie pyszni, będą rzeć pod nimi konie jabłkowite, ogniem będą błyskać miecze złotolite (30a)

Wraz z tobą ta bajeczka pójdzie w czarów kraj, baję baj, zakłęty gaj, za siódmą górą baj, baj, baj (20a)

Zaczarowana bajka, zaczarowany świat (19a)

Idzie też szara godzina, będzie bajki przypominać (15a)

Była sobie Baba Jaga, miała chatkę z ciasta, a w tej chatce same dziwy (7a)

Była sobie raz królowna, pokochała grajka, król wyprawił im wesele i skończona bajka (7a)

Wśród gwiazd Wielka Niedźwiedzica sza!... — zaczyna mruczeć (36a)

I kołysanki rosyjskie:

Ночь сама боится огня (3)

Ночь укрылась черным плодом [...] ночь показывает сказки и легенды старины (7)

Ночь бросает звезды на пески (18)

Ложкой снег мешая, ночь идет большая (19)

Гаснет в небе зорька алая (37)

В небе звезды льют сиянье чище серебра (48)

В небе висит абажур золотой (59)

Ясные звезды сияют над крышей (59)

Все белые звезды как зерна (41)

Вечер бледный догорел (46)

Тот, кто знает скорби гнет, темной ночью отдохнет (46)

Вечер подкрался неслышно, как кошка (24)

Тишину стерегут фонари (26)

Приходит ночь [...] чтоб одолеть тревогу и усталость, чтоб забылось все плохое, а хорошее осталось (26)

Ночь решает проблемы любые: простые и сложные (34)

Землю ночь подметет под метелку всем на свете желая удач и добра (34)

Лунные поляны, ночь, как день, светла (28)

Лунный сад листвою тихо шелестит (28)

Месяц плывет, как белая пирога (27)

По дорогам ходит сон (10)

Пусть тебе приснится светлый, добрый сон, чтобы мог увидеть зайку под кустом (25)

Нам с тобой улыбнулась луна, кружит звездочек хоровод. Это добрая фея сна за собою тебя ведет (3)

Ждет тебя необычный путь. Ждут загадки и чудеса (3)

Мчит тебя белоснежный конь в свой далекий прекрасный край, положи на гриву ладонь и во всем ему доверяй. В этом краю живут короли, крошки-гномы хранят леса и огромные корабли поднимают свои паруса (3)

Вот и сам ты уже летишь, за спиной у тебя два крыла [...] ты отважен и смел, сынок (3)

Принц придет и за тобой, золоченая карета привезет тебя к мечте (7)

Оживляют в старых книжках трубудуры, короли [...] и по свету принцы бродят

Лишь зеленая карета мчится в вышине, шесть коней разгоряченных в шляпах алых и зеленых над землей несутся вскачь [...] ведь весна в карете этой (17)

Мы плывем на льдине как на бригантине (19)

Там, где шиповник рос аленький, гномы нашли колпачки

Лунный лучник-озорник сквозь окошечко проник, примостился на подушке, шепчет песенку на ушко (9)

Баю бай крадется дрема, он разносит сны по дому (9)

Обязательно подолгу в этот час тихо-тихо ходит дрема возле нас (29)

Бука вновь крадется за окном [...] он свернулся под кроватью теплым меховым клубком (11)

Стукнет вдруг в окошко или дунет в дверь: Вилли-Винки крошка лечь велит в постель (15)

Ты не увидишь ни горя, ни муки, доли не встретишь лихой (22)

Сокровища вселенной мерцают, словно дышат, звенит потихоньку зенит, а есть такие люди: они прекрасно слышат, как звезда с звездой говорит (27)

На Луне лунный медведь вслух читает сказки (27)

Там высоко-высоко кто-то пролил молоко, и получилась млечная дорога (27)

Там на луне [...] лунные люди смотрят, глаз не сводят, как над луной шар голубой, шар земной очень красиво всходит и заходит (27)

В сказке можно покачаться на луне и по радуге помчаться на коне, со слоненком подружиться и поймать перо жар-птицы (29)

Как нас с тобой серый кот в санках на месяц увезет, будут орехи, сладости, будут забавы, радости, будут сапожки новые и пряники медовые (32)

Шепчут деревья сейчас за окном (33)

На суку сидит сова, там растет усни-трава (36)

Говорит горностай: -Поскорее подрастай, я к себе тебя снесу, покажу тебе в лесу и зайчонка, и волчонка, и в болоте лягушенка, и на елке кукушенка, а под елками — лису (4)

- Придет серенький волчок (52)
 И по свету принцы бродят по селеньям и лесам, и любовь свою находят, так как верят в чудеса (7)
 Как нас с тобою серый кот в санках на месяц увезет (60)
 Там будет лес чудес, голубизна небес (57)
 Мой любимый улетает за леса и за моря. Он увидит, он узнает, как рождается зоря (8)

Podsumujmy przytoczone przykłady. W kołysankach polskich sen oferuje dziecku ciekawy, szczęśliwy, wesoły czas. Noc opowiada w nim bajki, spaceruje i rozrzuca gwiazdy po niebie. Również księżyc chodzi w lisiej czapie. Cały świat jest zaczarowany — dzieją się w nim dziwne historie, w których jeź to tak naprawdę królewicz, jest Baba Jaga i królowna, która pokochała grajka oraz dzielni junacy. Na niebie świecą sówie oczy, a Wielka Niedźwiedzica mruczy. Nieporównywalnie ciekawsze światy kryje w sobie „rosyjski sen”. Tu również noc rozrzuca gwiazdy, opowiada bajki, zabiera, co złe i rozwiązuje wszystkie problemy. Nocą można porozmawiać ze zwierzętami i z roślinami. Sen chodzi sobie, a księżyc się uśmiecha, ale do tego otwiera się przed dzieckiem niezwykle czar: trzymając się grzywy śnieżnobiałego konia, można mknąć z nim w świat królów i krasnali, kiedy się zaśnie, można liczyć na własne magiczne skrzydła, które uniosą odważne dziecko w świat bajek, złota karetę powiezie w świat marzeń, na księżycu niedźwiedź czyta bajki. We śnie można pojechać saniami wprost na księżyc, pohuścić się na nim, spotkać księżycowych ludzi lub pomknąć na koniu po tęczy. Oczywiście mniej istotna jest jakość obiecanych przygód, a ważna przede wszystkim ich irracjonalność, która jest spójna z nieograniczoną wprost wyobraźnią dziecka. Zauważalna jest jednak wspomniana już pewna różnica statystyczna, którą warto odnotować.

Omawiane fragmenty świadczą niewątpliwie o nucie bajkowości wprowadzanej przez teksty kołysanek²⁰. Warto się zatem zatrzymać na krótkiej konfrontacji obu tych gatunków. Skoro kołysanka, jak bajka²¹ — zakłóca naturalny porządek rzeczy, umożliwia ludziom porozumiewanie się ze zwierzętami, przedmiotom nadaje ludzkie czy zwierzęce cechy, zakłóca tradycyjne myślenie o czasie — co je różni? Otóż, jak pisze Joanna Ługow-

²⁰ Możliwość fabularyzacji wykorzystuje częściej kołysanka literacka niż ludowa — zob. Ungeheuer-Goląb: *Poezja dzieciństwa...*, s. 35.

²¹ O bajce dla dzieci zob. też: S. Niebrzegowska-Bartmińska: *Porządek tekstu bajki jako odwzorowanie porządku świata*. W: *Genologia literatury ludowej. Studia folklorystyczne*. Red. A. Mianeckki, V. Wróblewska. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 77–98. O rosyjskiej bajce magicznej: I. Rzepnikowska: *Bajka magiczna we współczesnej folklorystyce rosyjskiej*. W: *Genologia literatury ludowej. Studia folklorystyczne*. Red. A. Mianeckki, V. Wróblewska. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2002, s. 99–108.

ska, kołysanki charakteryzują się rozluźnionymi rygorami konstrukcyjnymi w stosunku do bajki oraz samym przeznaczeniem, ze swej natury przecież „miały uspokajać i przysposabiać do snu, czemu zdecydowanie nie sprzyjałoby opowiadanie ekscytujących wątków bajkowych w pełnej, rozwiniętej postaci”. Z drugiej strony, „i świat bajeczki mieści się na pograniczu jawy i snu, dziwne postaci i niezwykle zdarzenia pojawiają się przed zaśnięciem”. Dlatego też badaczka, scalając niejako tego typu utwory, nazywa je bajeczkami-zасыpiankami, a ich sytuację komunikacyjną określa jako „nastawienie na podtrzymanie kontaktu słownego z dzieckiem w atmosferze bliskości emocjonalnej, a także fizycznej, w której istotna staje się sama czynność mówienia, w mniejszym zaś stopniu absorbuje to, co się mówi. Stąd znaczące osłabienie rygorów intelektualnych, poddanie się nieskrępowanemu fantazjowaniu i bzdurzeniu”²².

Budzę się...

Rzadko teksty kołysanek mówią o kolejnym dniu. Ich celem jest przecież uśpienie dziecka, a nie roztaczanie wizji kolejnego, co istotne — rzeczywistego, realnego — dnia. Chyba że jest to zachęta na kolejny dzień, który ma być jasny, radosny i z pysznym śniadankiem:

Jutro znów w ranny czas zbudzi cię słońka blask (21a)
 A jak wstaniesz, to dostaniesz pyszniutki śniadanko (28a)
 Ze słońkiem wstaję, więc jestem wesoły (29a)
 Jutro rano trzeba wstać, do nauki, do zabawy (26a)
 A gdy słońko do okienka z rana promyk poszle znów, niech ptaszyny cię piosenką
 z twych niewinnych zbudzi snów (26a)
 Kto zgadnie, co ci biały rozkwit dnia przyniesie, kto zgadnie, co cię zbudzi rankiem:
 śmiech czy łza? (32a)
 I odpocząć ciut od siebie, żeby rano znowu chętnie wstać (54a)

W kołysankach rosyjskich odnotowujemy tylko trzy fragmenty mówiące o kolejnym dniu:

Завтра проснешься — и ясное солнце снова взойдет над тобой (22)
 Завтра будет день опять (29)
 Скоро ноченька пройдет, красно солнышко взойдет, свежи росушки падут,
 в поле цветушки возрастут, сад весенний расцветет (61)

Tu również czeka na dziecko jasność, świeżość i zapach wiosny.

²² J. Ługowska: *Bajka w literaturze dziecięcej*. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza 1988, s. 30.

Warto podkreślić, że, jak wykazała powyższa analiza, kołysanki polskie i rosyjskie, kierowane do podobnego typu odbiorcy przez tożsamego nadawcę, nie są utworami identycznymi. Ogólna ich wymowa, co oczywiste, jest tożsama. Skupienie się jednak na niuansach pozwoliło na drobiazgowo porównanie. Poczynione obserwacje w żadnej mierze nie wpływają na ogólną ocenę tego typu tekstów. W obu kulturach są one jednakowo zorientowane na dziecko. Różnice kulturowe wpływają jednak na pewne ich cechy. Na koniec wypada zaznaczyć, że analizowany materiał, ze względu na zadanie globalnego porównania tekstów, został potraktowany jak skompilowany jeden tekst. Do korpusu badawczego weszły zarówno kołysanki popularne, znane, jak i te, które nie są tak powszechne i mają charakter ściśle literacki. Celem niniejszej analizy było ukazanie, czym dysponuje dana kultura, co oferuje potencjalnemu odbiorcy, nie zaś co faktycznie dociera do uszu polskiego czy rosyjskiego dziecka. Na co dzień jest to przecież często ciepłe, acz monotonne „aaaaaa” lub jedna czy dwie kołysanki powtarzane przez całe dzieciństwo.

Wykaz źródeł

Kołysanki polskie:

- 1a — *Kotki* (Aaa, kotki dwa, szare, bure obydwu...)
- 2a — *Aaaa, były sobie kotki dwa* (Ach, śpij, kochanie...)
- 3a — *Chodzi sen na palcach*
- 4a — *Idzie niebo*, E. Szelburg-Zarembina
- 5a — *Lulajże, lulajże, maleńki*
- 6a — *Chodził Senek i Drzemota*, T. Lenartowicz
- 7a — *Z popielnika na Wojtusia*
- 8a — *Już gwiazdy lśnią* (Był sobie król...)
- 9a — *Małe dzieci mrużą już oczka*
- 10a — *Lulaj, lulaj, lu* (Bo sen może spełnić marzenia twe...)
- 11a — *Dorotka*, J. Porazińska
- 12a — *Noc koszyczek srebrny niesie*
- 13a — *Słoneczko już traci srebrny blask*
- 14a — *Śpij, dziecino moja mała*
- 15a — *Zaśnij, zaśnij, śpij, maleńki*
- 16a — *Dobranoc, już czas*
- 17a — *Dawno już ucichł złoty kogucik*
- 18a — *Zamknij oczka, mój Robaczku*
- 19a — *Na niebie jasny księżyc*
- 20a — *Noc już, dzień poszedł spać na dno mórz*
- 21a — *Kołysanka J. Brahmsa* (Dobrej nocy i sza...)
- 22a — *Piosenka przy kołysce*, T. Nowosielski
- 23a — *Co dzieci widziały w drodze*, M. Konopnicka
- 24a — *Kołysanka o słuchaniu*, J. Papuzińska

- 25a — *Uśnijże mi, uśnij, albo mi urośnij*
 26a — *Wieczór*, W. L. Anczyc
 27a — *Kołysanka I*, F. Arnsztajowa
 28a — *Zaśnij już kochanie*
 29a — *Synku, śnieg pada*
 30a — *Uśnijże mi, uśnij, bajka ci się przyśni*
 31a — *Dzdzysta i pochmurna już nastala jesień*
 32a — *Kołysanka II*, F. Arnsztajowa
 33a — *Dobranoc ci, Aniele*, F. Bełza
 34a — *Kołysanka dla braciszka*, F. Bełza
 35a — *Kołysanka domowa*, E. Bryll
 36a — *Kołysanka*, M. Czerkawska
 37a — *Śpiąca dziewczynka*, K.I. Gałczyński
 38a — *Kołysanka*, J. Harasymowicz
 39a — *Piosenka dla niegrzecznego chłopca*, M. Hemar
 40a — *Anioł i dziecię*, S. Jachowicz
 41a — *Dobranoc*, S. Jachowicz
 42a — *Kołysanki*. L. Janion
 43a — *Zaśnij w kropli bursztynowej*, A. Kamieńska
 44a — *Złotowłosa królowna*
 45a — *Kołysanka*, J. Papuzińska
 46a — *Baj-baj-baju*, J. Porazińska
 47a — *Dorotka*, J. Porazińska
 48a — *Kołysanka Stasia*, Z. Rogoszówna
 49a — *Mamusia*, Z. Rogoszówna
 50a — *Kołysanka zimowa*, A. Rymkiewicz
 51a — *Kołysanka*, M. Samozwaniec
 52a — *Szumi woda*
 53a — *Złoty jeź*, E. Szelburg-Zarembina
 54a — *Pora dobrej nocy*, M. Umer
 55a — *U kacзора srebrne pióra*, J.K. Weintraub
 56a — *Jak szło słonko spać*
 57a — *Nie chce mi się spać*
 58a — *Pieśń (Kołysanka)*, K.K. Baczyński
 59a — *Kołysanka grudniowa*, T. Kubiak
 60a — *Piosenka przy kołysce*, T. Nowosielski
 61a — *Kołysanka*, K. Ujejski
 62a — *Dobranoc... Niech ci się śni*, K. Przerwa-Tetmajer

Kołysanki rosyjskie:

- 1 — *Огоньки не светятся*, В. Попов
 2 — *Колыбельная песенка*, Н. Пожарова
 3 — *За окном затих городок*
 4 — *Баюшки, баюшки*
 5 — *Баю, баю, баю, баю...*
 6 — *Баю баю за рекой*
 7 — *Ночь укрылась черным пледом*
 8 — *Журавлик*

- 9 — *Баю баю, спи, дружок*
- 10 — *Я сейчас начну считать*, А. Введенский
- 11 — *В темной комнате ни звука*, Т. Пивоварова
- 12 — *Колыбельная для маленького брата*, С. Черный
- 13 — *Баю, баюшки баю*
- 14 — *Спать не хочет бурый мишка*
- 15 — *Крошка Вилли-Винки*
- 16 — *Спи, котенок*, А. Богатырев
- 17 — *Зеленая карета*, Д. Овсей
- 18 — *Ночь бросает звезды на пески*, В. Крапивин
- 19 — *Колыбельная медведицы*, Ю. Яковлев
- 20 — *Бом-тилибом*, А. Ивашенко, Г. Васильев
- 21 — *Котик песенку поет*, Г. Галина
- 22 — *Месяц над нашей крышею светит*, М. Исаковский
- 23 — *У кровати*, М. Цветаева
- 24 — *Колыбельная сыну*, Л. Чертихина
- 25 — *Пусть тебе приснится*, Г. Кротов
- 26 — *Тишину стерегут фонари*, Л. Дербенев
- 27 — *Песня о звездах*, Ю. Михайлов
- 28 — *Колыбельная Светлане*, А. Гладков
- 29 — *Спят усталые игрушки*, З. Петрова
- 30 — *Носики-курносики*, А. Булычева
- 31 — *Спи, моя радость, усни*, С. Свириденко
- 32 — *За печкою поет сверчок*, Аспазия
- 33 — *Таенка-Тая*, А. Кондратьев
- 34 — *Спать пора*, Л. Дербенев
- 35 — *Тихая песня*, Я. Аким
- 36 — *Усни-трава*, И. Токмакова
- 37 — *Колыбельная реке*, И. Токмакова
- 38 — *Сонный слон*, И. Токмакова
- 39 — *Сон приходит на порог*, В. Лебедев-Кумач
- 40 — *Колыбельная*, Ю. Устинов
- 41 — *Зимний вечер*, С. Крылов
- 42 — *Огни погасли в доме*, А. Плещеев
- 43 — *Медвежья колыбельная песня*, А. Ремизов
- 44 — *Спи, дитя мое, усни*, А. Майков
- 45 — *Спи, мой мальчик*, В. Брюсов
- 46 — *Легкий ветер присмирел*, К. Бальмонт
- 47 — *Ночка*
- 48 — *Поздно. Свечка догорела*, Д. Минаев
- 49 — *Да прискакали баюшки*
- 50 — *Колыбельные про котов*
- 51 — *Люли, люли, люленьки*
- 52 — *Баю-баюшки-баю, не ложися на краю*
- 53 — *Вы коты, коты*
- 54 — *Солнце, зевнув, закатилось*
- 55 — *У кота ли*
- 56 — *Сидит Дрема*
- 57 — *Бай — бай — бай поскорей ты засыпай*
- 58 — *Серенький волчок*

59 — *Ветер, солнце и орел*

60 — *Со вечера дождик*

61 — *Сти, сыночек мой, усни*

62 — *Бука*

Эдыта Манастерска-Вёнецк

В КАКИЕ МИРЫ ПРИГЛАШАЮТ ДЕТЕЙ
ПОЛЬСКИЕ И РУССКИЕ КОЛЫБЕЛЬНЫЕ

Резюме

В настоящей статье исследуется вопрос, как польские и русские колыбельные приглашают детей заснуть. Анализируемый материал рассматривается с учетом различных этапов сна ребенка (перед сном, во время сна и после сна). Что нам предлагают тексты колыбельных, чтобы ребенок захотел погрузиться в сон? В пример приводят засыпающих животных, природу, людей — разных в обеих культурах. Сон привлекает миром приключений и фантазий, утро приветствует светом — по всем этим вопросам автор ищет в сравниваемых текстах сходства и различия. Одним из существенных различий является отсутствие в русских колыбельных обращений к Богу и ангелам, часто встречающихся в польских текстах.

Edyta Manasterska-Wiącek

WHAT WORLDS DO POLISH AND RUSSIAN LULLABIES INVITE CHILDREN TO

Summary

The aim of this article is to discover how Polish and Russian lullabies make children fall asleep. The analysed material was considered with the selection of those parts of lullabies that correspond with certain phases of sleep (before, during and after it). What can the lines of lullabies offer to make children fall asleep? Animals, nature, people, falling asleep are models here, though not always synonymous in the two cultures. Sleep lures with the world of adventure and fantasy. Dawn welcomes you with glitter and shine. In all of these aspects similarities and differences are what the author focuses on. One of the major difference is the lack of references to God and angels in the Russian texts, quite unlike the Polish ones.